

КАРМАЗА О. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права
та процесу
(Український державний університет
фінансів та міжнародної торгівлі)

УДК 347.65

ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ ПРАВ НА СПАДЩИНУ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЗАКОНУ

У статті здійснено науково-практичний аналіз Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань спадкування». Визначено основні проблеми застосування норм цього Закону на практиці. Окреслено шляхи вдосконалення законодавства у сфері спадкування.

Ключові слова: *спадщина, спадковий процес, оформлення прав на спадщину, нотаріус, органи місцевого самоврядування.*

В статье осуществлен научно-практический анализ Закона Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины по вопросам наследования». Определены основные проблемы применения на практике норм этого Закона. Обозначены пути усовершенствования законодательства в сфере наследования.

Ключевые слова: *наследство, наследственный процесс, оформление прав на наследство, нотариус, органы местного самоуправления.*

The article provides scientific and practical analysis of Law of Ukraine “On amendment of some legislation of Ukraine on inheritance”. The article defines key challenges for practical implementation of the Law and suggests improvements in the field of inheritance.

Key words: *inheritance, inheritance process, registration of heirship rights, notary, local self-regulated authorities.*

Вступ. Після смерті людини, як правило, залишається спадщина, до складу якої входять усі права та обов'язки, які належали їй як спадкодавцю на момент відкриття спадщини і які не припинилися внаслідок її смерті. Загальновідомо, що порядок (процес) оформлення прав на спадщину в нотаріальному процесі є багатоетапним та довготривалим. Крім того, з роками кількість цивільних справ про спадкування зростає. Тому тема спадкування (через призму застосування матеріальних та процесуальних норм) як із часів становлення нашої держави, так і нині є предметом дослідження науковців, суб'єктів законодавчої ініціативи, студентів, юристів, а також громадян – суб'єктів спадкових відносин. Так, наприклад, ця тема досліджувалася на дисертаційному (Ю.О. Заїка, О.О. Кармаза, С.Я. Рабовська, Є.О. Рябоконт, Є.І. Фурса, А.О. Гелич) та монографічному рівнях (Ю.О. Заїка, А.А. Степанюк), у навчально-наукових посібниках (М.В. Бондарева, Л.К. Буркацький, В.І. Борисова, М.М. Дякович, З.В. Ромовська, В.Я. Калакура, О.Є. Кухарев, Є.О. Рябоконт, С.Я. Фурса), науково-практичних коментарях спадкового законодавства (В.В. Васильченко, В.І. Кисіль, І.В. Спасибо-Фатеева, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, Є.О. Харитонов,

Р. Б. Шишка, Я. М. Шевченко) тощо. Натомість порядок (процес) спадкування в органах місцевого самоврядування в юридичній літературі не висвітлювався, оскільки на сьогодні оформлення прав на спадщину відбувається в Україні лише у нотаріусів. Тобто з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань спадкування» в Україні зміниться порядок (процес) спадкування, а тому виникає необхідність з'ясування проблемних аспектів оформлення спадщини в органах місцевого самоврядування та окреслення шляхів їх вирішення.

Постановка завдання. Метою цієї статті є науково-практичний аналіз норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань спадкування», встановлення шляхів удосконалення спадкового законодавства України.

Результати дослідження. В Україні спадкові відносини загалом та процес спадкування зокрема регулюються матеріальними та процесуальними нормами національного законодавства України, які за формою закріплення можна об'єднати у дві групи, як-от: 1) внутрішньодержавні нормативно-правові акти; 2) міжнародні конвенції та договори (чинні міжнародно-правові акти України). Так, до першої групи відносяться Конституція України, Цивільний та Сімейний кодекси України, Закони України «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право», а також інші закони України та підзаконні акти. Наприклад, накази Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування» тощо. До другої групи (в аспекті статті 9 Конституції України) – багатосторонні та двосторонні міжнародні договори України, як-от: Конвенція про запровадження системи реєстрації заповітів (м. Базель, 1972 р.), Конвенція про колізії законів, які стосуються форми заповітів (м. Гаага, 1961 р.), Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (м. Мінськ, 1993 р.), а також низка двосторонніх міжнародних договорів про правові відносини та правову допомогу в цивільних справах, які Україна уклала з іноземними державами (наприклад, із В'єтнамом (2000 р.), Македонією (2000 р.), Чехією (2001 р.) тощо) [1].

20 жовтня 2014 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо питань спадкування» (проект закону № 5141; далі – Закон) [2], за яким із 1 січня 2016 р. змінюється порядок (процедура) оформлення прав на спадщину, а саме: в сільських населених пунктах уповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування видаватимуть свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя, здійснюватимуть відповідні реєстраційні дії як спеціальні суб'єкти у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Тобто в сільських населених пунктах спадкові провадження матимуть право вести уповноважені на це законом посадові особи органів місцевого самоврядування в межах, спосіб та в порядку, встановлених Законом. Таким чином Законом змінюється перелік нотаріальних дій, які вчиняють посадові особи органів місцевого самоврядування, а отже, розширюється коло обов'язкових суб'єктів спадкових процесуальних відносин, підвідомчість спадкових справ, встановлюються кваліфіковані вимоги до посадових осіб органів місцевого самоврядування, які матимуть право вести спадкові провадження, а також розширюється коло суб'єктів у сфері державної реєстрації прав на нерухоме майно тощо. Підтримуючи в цілому ідею вдосконалення порядку спадкування в нотаріальному процесі, зазначимо, що встановлений у Законі процесуально-правовий механізм захисту та охорони спадкових прав громадян у сільських населених пунктах уповноваженими особами органів місцевого самоврядування потребує узгодження з нормами Конституції України та законів України. А саме:

1. Відповідно до статті 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» вчинення в органах місцевого самоврядування передбачених законом нотаріальних

дій є делегованим повноваженням (повноваженням органів виконавчої влади), віднесеним до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад. Виконавчими органами сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад згідно зі статтею 11 цього ж Закону є їхні виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи. Крім того, згідно з частиною третьою цієї ж статті в сільських радах, що представляють територіальні громади, які налічують до 500 жителів, за рішенням відповідної територіальної громади або сільської ради виконавчий орган ради може не створюватися; функції виконавчого органу ради (крім розпорядження земельними та природними ресурсами) здійснює сільський голова одноособово. Тобто покладення Законом на посадових осіб органів місцевого самоврядування функцій нотаріату не узгоджується зі статтями 11 та 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», зміни до яких прийнятим Законом не вносяться.

Також зазначимо, що згідно з вимогами статті 19 Конституції України посадові особи органів місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України. Однак у прийнятому Законі не вказується суб'єкт «уповноваження» (це сільський голова? сільська рада?), а також порядок призначення «посадової особи, уповноваженої на вчинення нотаріальних дій», а отже, положення Закону не відповідають вимогам щодо якості законів у контексті верховенства права, гарантованого статтею 8 Конституції України.

Отже, в законодавчому полі регулювання спадкових відносин створюється колізія нормативно-правових актів рівної юридичної сили, яка може бути подолана лише шляхом прийняття відповідного закону.

2. Змінами до статті 37 Закону України «Про нотаріат» встановлюються кваліфікаційні вимоги до «уповноважених посадових осіб органу місцевого самоврядування», які з 1 січня 2016 р. у сільських населених пунктах матимуть право вести спадкові провадження та видавати свідоцтво про право на спадщину та свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя. Так, процесуально-правові дії у спадковому провадженні вчинятимуть лише ті посадові особи органу місцевого самоврядування, «які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують у системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України». У зв'язку з цим у розділі II «Прикінцеві положення» Закону органам місцевого самоврядування надано доручення стосовно сприяння у проходженні посадовими особами органу місцевого самоврядування, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій з оформлення спадщини, «навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують в системі Міністерства юстиції України», «стажування у державних нотаріальних конторах або у приватних нотаріусів протягом одного року».

Здійснивши науково-практичний аналіз тексту Закону, дійдемо висновку про те, що Законом не передбачено належних механізмів для фінансового забезпечення здійснення органами виконавчої влади зазначеного делегованого повноваження (не вирішено питання щодо оплати праці таких посадових осіб місцевого самоврядування з місцевого бюджету на період їх річного навчання у нотаріусів, плати за таке навчання, підключення мережі Інтернет та користування нею тощо), що, нашу думку, не відповідає вимогам статті 8 Конституції України щодо правової визначеності закону як складової принципу верховенства права. Також зазначимо, що пункт 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону в частині сприяння органами місцевого самоврядування проходженню стажування посадовими особами органів місцевого самоврядування, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій, у нотаріусів протягом одного року потребує узгодження із Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції».

Що ж стосується встановлення зазначених вище кваліфікаційних вимог до посадових осіб органу місцевого самоврядування, які здійснюватимуть нотаріальні дії щодо оформлення прав на спадщину, то слід зазначити таке. При системному аналізі цих вимог у контексті статті 11 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» прийнятим Законом, по суті, встановлюються непередбачені статтями 70 та 141 Конституції України, а також статтею 9 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» обмеження пасивного виборчого права. Крім того, при застосуванні норм Закону на практиці може виникнути проблема щодо того, яким чином сільський голова зможе протягом річного періоду навчання, передбаченого Законом, здійснювати повноваження, визначені статтею 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

3. Змінами до статті 37 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що у сільських населених пунктах уповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування видаватимуть, зокрема, свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя. Однак аналіз тексту Закону свідчить, що порядок видачі такого свідоцтва уповноваженими посадовими особами органів місцевого самоврядування не визначено, а отже, Закон не містить достатніх і завершених правових механізмів реалізації його положень. Це ж стосується і норми Закону про надання прав уповноваженій посадовій особі органу місцевого самоврядування вносити зміни до свідоцтва про право на спадщину (зміни до частини першої статті 1300 Цивільного кодексу України) та неможливості (!?) видачі цією особою нового свідоцтва про право на спадщину (в Законі відсутні зміни до частини третьої цієї статті Кодексу, за якою лише нотаріуси мають право видавати нові свідоцтва про право на спадщину).

Системний аналіз інших положень Закону також вказує на наявність у ньому прогалин, зокрема існування незавершених правових механізмів регулювання спадкових відносин, та засвідчує невідповідність тексту Закону вимогам щодо якості законів у контексті верховенства права, гарантованого статтею 8 Конституції України. Наприклад, згідно зі змінами до статті 30 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» «шкода, завдана ... посадовою особою органу місцевого самоврядування сільського населеного пункту, підлягає відшкодуванню ... у порядку, встановленому законом». Натомість Законом, а також іншими чинними законами України не визначено порядок відшкодування такої шкоди. Крім того, поза увагою залишилося питання оплати нотаріальних дій, які вчинятимуть посадові особи органів місцевого самоврядування, та спрямування цих коштів до відповідного бюджету тощо.

Зміни до законів України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність» та «Про оцінку земель» у частині «спадкування власності» також не відповідають вимогам щодо якості законів та потребують узгодження з базовими поняттями «спадкування» та «склад спадщини» (статті 1216 та 1218 Цивільного кодексу України). На нашу думку, узгодження із Законом України «Про адміністративні послуги» також потребує і норма Закону щодо видачі органами місцевого самоврядування «довідки з викладенням характеристики будівлі, на яку видається свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно» (зміни до статті 67 Закону України «Про нотаріат»).

Висновки. Системний аналіз положень прийнятого Закону засвідчує наявність в ньому прогалин, які не можуть бути усунуті внаслідок застосування аналогії закону чи аналогії права (стаття 8 Цивільного кодексу України) або шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів, а отже, текст Закону не відповідає вимогам щодо якості закону в контексті верховенства права (стаття 8 Конституції України).

Беручи до уваги задекларований Україною європейський напрям розвитку нотаріату, зважаючи на практику, яка склалася на міжнародному рівні у сфері забезпечення спадкових прав громадян, вважаємо, що встановлений у Законі порядок (процес) оформлення спадкових прав в органах місцевого самоврядування у сільських населених

пунктах потребує вдосконалення шляхом внесення відповідних змін до законів України. Наголосимо на тому, що нами обговорювалося питання щодо доцільності існування в Україні інституту «квaziнотаріату» та пропонувалося на рівні закону закріпити вимогу про те, що нотаріальні провадження, які відкриваються в Україні, здійснюють лише нотаріуси України, а нотаріальні провадження, які відкриваються за кордоном на підставі звернення громадян України у відповідні заклади України, – посадові особи консульських установ України [3]. Тобто щорічне збільшення кількості нотаріусів в Україні, відповідність кваліфікаційних вимог до професії нотаріуса основним принципам побудови нотаріату латинського типу, складність (багатоетапність) спадкового провадження, неможливість технічного забезпечення ведення спадкового провадження в деяких селах України тощо вказують на те, що нотаріальні дії щодо оформлення спадкових прав в Україні повинні вчинятися лише нотаріусами України.

Підтримуючи ідею вдосконалення (спрощення) порядку оформлення прав на спадщину в нотаріальному процесі, вважаємо, що законодавство України може запозичити норму законодавства Німеччини про нотаріат в частині запровадження онлайн-системи запису до нотаріуса, а також підготовки всіх документів у справі електронним шляхом. У Німеччині індивідуальне відвідування нотаріуса відбувається, як правило, лише тоді, коли виникають спірні питання чи такі, що потребують додаткового пояснення суб'єктів нотаріального процесу. Зазвичай нотаріус отримує, готує та надсилає громадянам необхідні документи в нотаріальній справі в електронній формі для ознайомлення. У призначений нотаріусом час особи приходять до нотаріуса лише для їх підписання чи підтвердження свого підпису. Тобто час, проведений у нотаріуса, зводиться до мінімуму [4]. Таким чином, перевагою нотаріату України в майбутньому може бути ведення всіх нотаріальних дій в електронному режимі; «прирівняння» за силою дії правовстановлюючих електронних документів до паперових документів; надання нотаріусу права отримувати від органів державної влади та зацікавлених осіб необхідні документи в справі в електронному режимі; запис до нотаріуса в електронному режимі (через Інтернет). Слід зазначити й те, що з метою забезпечення конфіденційної інформації щодо осіб, які звертаються до нотаріуса і щодо яких здійснюються нотаріальні провадження, в нотаріальних конторах в обов'язковому порядку мають бути спеціалісти, які слідкуватимуть за програмним забезпеченням та вирішуватимуть проблеми, котрі виникатимуть в електронному зв'язку.

Також зазначимо, що зважаючи на ситуацію, яка склалася в Україні у зв'язку з проведенням у деяких регіонах України антитерористичної операції, запропоноване нами ще у 2003 р. положення про необхідність внесення змін до Цивільного кодексу України щодо складення та дії в Україні заповітів у простій письмовій чи усній формі [5] є нині актуальним та своєчасним. Крім того, розроблення та введення в дію порядку оформлення прав на спадщину на тимчасово окупованій території України, а також порядку ведення спадкових справ у зоні проведення антитерористичної операції є також актуальними питаннями, які потребують вирішення як на законодавчому, так і на науковому рівнях.

Список використаних джерел:

1. Кармаза О.О. Міжнародне спадкове право: науково-практичний посібник. / О.О. Кармаза. – К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2007. – 328 с.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування : Закон України від 20 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52277.
3. Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти : монографія / О.О. Кармаза. – Миронівка : ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. – 400 с.
4. Масимова Гюнай Иса кызы. Сравнительный анализ нотариальных систем Азербайджана и Германии / Гюнай Иса кызы Масимова // Исторические, философские, поли-

тические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 3 (41). – Ч. I. – С. 98–101.

5. Кармаза О.О. Міжнародно-правовий аналіз спадкування за заповітом / О.О. Кармаза // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка. ІМВ, 2003. – Вип. 41. – Частина I. – С. 138–139.

КВІТ Н. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу

(Львівський національний
університет імені Івана Франка)

УДК 347.44

ПЕРЕДДОГОВІРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АБО «CULPA IN CONTRAHENDO» ЯК ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті автор досліджує історію виникнення та основи правового регулювання інституту переддоговірної відповідальності в європейських країнах, із детальнішим аналізом досвіду Австрії. Також автором виокремлюються загальні цивільно-правові норми, які закладають основу для подальшого формування переддоговірної відповідальності в Україні та пропонуються конкретні зміни до Цивільного кодексу України, які створять законодавчі підстави для використання цього виду відповідальності на практиці.

Ключові слова: *шкода, переддоговірна відповідальність, добросовісність.*

Автор статьи исследует историю возникновения и основы правового регулирования института преддоговорной ответственности в европейских государствах, с более детальным анализом опыта Австрии. Также автор определил ряд общих гражданско-правовых норм, благодаря которым представляется возможным дальнейшее формирование преддоговорной ответственности в Украине и предлагает внести конкретные изменения в Гражданский кодекс Украины, которые дадут возможность пользоваться этим видом ответственности на практике.

Ключевые слова: *вред, преддоговорная ответственность, добросовестность.*

The author of the article is investigating the history and the basic norms, which are regulating the institute of precontractual liability in the European countries, with detailed Austrian civil laws analyze. The author has also distinguished the basic norms of Ukrainian civil law, which can lay the foundation for the development of precontractual liability regulation in Ukraine and has also offered specific changes to the Civil code of Ukraine, which can build up a legal base for using this type of civil liability in practice.

Key words: *harm, precontractual liability, good faith.*

